

Ravel Kodrič

»Neki Hravar ... meni se zdi, da je bil morda on kriv.«

[Masten tisk in opombe v oglatih oklepajih sredi dokumentarnega gradiva v poševnem tisku so avtorjeve]

Le na videz smo se oddaljili od trojnega umora v ul. Rossetti; odkok je bil pač potreben, da razumemo, kam je s svojim pismom Joži Vilfanu meril Joško Schiff, ko je izrecno obdolžil Narodno Edinost, da je umor naročila. Čas je torej, da se vrnemo k osrednji temi oziroma k drugemu kraku rogovile: odkod neki »gestapovski morilci« v ul. Rossetti.

O zločinu samem ni le tržaška policija uvedla preiskave, pač pa je redni kazenski preiskovalni postopek uvedlo tudi tržaško sodišče. Prekinilo ga je z običajnim obrazcem »non luogo a procedere« (značilno je, da se tako glasi tudi naslov zadnjega, odličnega romana Claudia Magrisa, ki se ne le v osebi že omenjenega domobranskega stotnika Janka Debeljaka bežno dotika naše teme ...) po skoraj 4 mesecih šele 5. junija 1944. Na zajeten sodni spis v Tržaškem državnem arhivu je tudi mene prva prijazno opozorila prof. Marta Ivašič. Za napotek se ji najpriserčneje zahvaljujem.

V spisu ne ležijo le že znani forenzični in balistični izsledki, ki jih hrani tudi Državni arhiv Slovenije v fondih leta 1945 zaplenjenega tržaškega policijskega arhiva in ki jih je leta 1996 objavil Zdenko Zavadlav, temveč tudi izsledki obdukcij, izjave prič pred policijskimi oblastmi in pred preiskovalnim sodnikom ter siceršnja poročila, izjave in dognanja političnega urada tržaške kvesture, da ne omenjam skrbnega popisa zaseženih bolj ali manj dragocenih predmetov in vseh mogočih potrdil o korakih, ki jih pač kazenski postopek veleva.

Preden se pomudim pri nekaterih značilnih podrobnostih in jih primerjam s povojnimi pričevanji sodobnikov, sodim, da je prav, da bralce seznanim z drugim, izčrpnjšim, še vedno le vmesnim (do sklepnega pač ni prišlo zaradi prekinitve postopka) poročilom političnega urada tržaške kvesture.

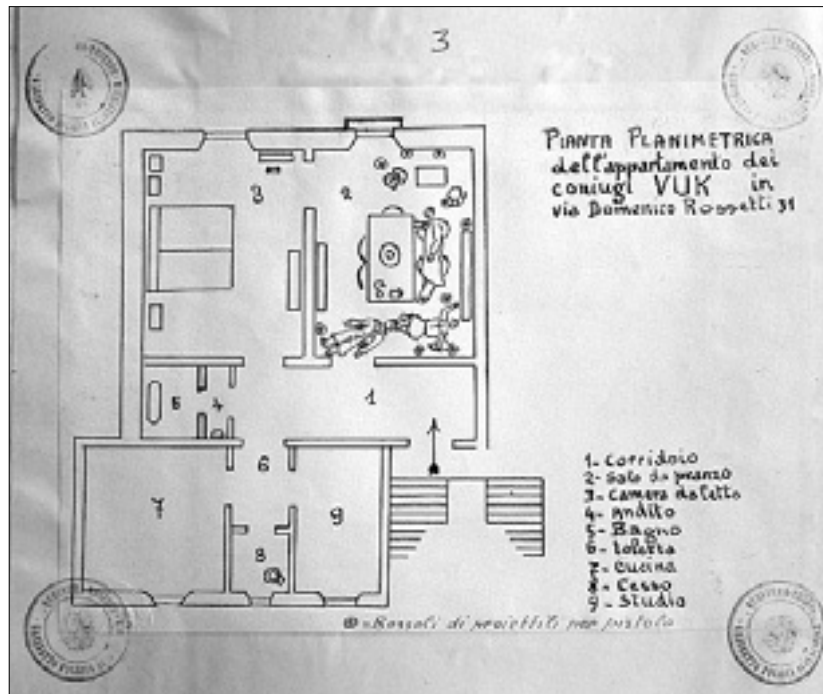
11 dni po zločinu in 10 dni po prvem policijskem poročilu dežurnemu preiskovalnemu sodniku je kvestor Roberti poročal sodišču, da so policisti tudi s pomočjo zaslišanih prič naknadno ugotovili da:

»so se morilci polastili Vukove in Zajčeve listnice, ki sta vsebovali pri prvem kakih 10 tisoč lir, pri drugem pa od 5 do 6 tisoč lir, ter dragocenosti iz priloženega seznama, ki so bile last gospe Vuk. Poleg tega se pogreša mošnjiček z zadržko, ki ga je dr. Zajc običajno nosil v zadnjem desnem žepu hlače in ki je v njem po navadi hranil 4 zlate Napoleone po 10 frankov in 4 po 20 frankov.

Na osnovi skupka pridobljenih izsledkov ter obdukcij trupel pričujoči urad potrjuje domnevo, da je bil zločin storjen iz političnih vzgibov in ne z namenom kraje.

Dogajanje v stanovanju Vukovih je mogoče do kakajšnje mere verodostojnosti rekonstruirati takole:

Ob določeni uri, ki je ni bilo mogoče natančneje določiti, ker se je trojica neznanecv neopažena povzpela po stopnicah, so se le-ti zglasili pri zgoraj omenjenem stanovanju ter so gospe Vuk, ki je bila v stanovanju sama, dejali, da so policijski agentje ali kaj podobnega. Ker niso našli njenega moža, so žensko povabili, naj se napravi, ker bodo morali oba pospremiti v nekakšen urad. Ko je prispel dr. Zajc, so se morilci znašli pred nepredvidenim dejstvom; vsekakor so ga privedli v jedilnico. Ob Vukovem prihodu so se njega privedli v jedilnico, kar pojasnjuje, zakaj smo našli oba s še zapetima plaščema. Po vsej verjetnosti sta bila Zajc in Vuk ob prihodu preiskavana ter sta jima bili odvzeti listnici, Zajcu pa tudi mošnjiček, medtem ko so dragocenosti, ki so tičale v kristalni skrinjici, ki je ležala na predalniku z zrcalom

Tloris jedilnice v ul. Rossetti s položajem trupel in najdenih tulcev

v spalnici, izmaknili, ko je bila gospa Vuk še sama doma.

Od 20:30, ko se je Vuk vrnil domov, do 20:55, ko so odjeknili strelji, je v obdobju brzokone potekalo nekakšno prerokanje, nakar so neznanci streljali na žrtve iz neposredne bližine in se nato kar se da naglo oddaljili.

Povojno pričevanje Zajčeve vdove gospe Marije roj. Prešern pisatelju Fulviu Tomizzi, avtorju romana »Gli sposi di via Rossetti«, dopušča sicer domnevo, da je Zajčev prihod pomenil neznanecv nemara manjše presenečenje kot se je zanj izkazalo njihovo početje z njim. Saj naj bi jih bil že sam – menda ne neopažen – zagledal po stopnicah, ki so vodile k Vukovim, ob svojem prvem, prezgodnjem, zaradi Stankove odsotnosti prekinjenem večernem obisku doma pri njih, pravzaprav šele zgolj pri njej. A to naj bo rečeno v razmislek le mimogrede ...

Pomembnejše je dejstvo, da policijska rekonstrukcija zvesto ponazarja prizor, ki se je v prvih mesecih tistega leta nemalokrat ponovil na pragu prenekaterga tržaškega stanovanja ne le slovenskih družin ... Le da so se pri slovenskih družinah oglašali, bodisi uniformirani ali v civilu, pač slovenski pomožni policisti SS-ovske komande na Trgu Oberdan 4. Ali z besedami pisatelja Borisa Pahorja:

»Tista past, v katero se je ponavadi kdo tudi ujel, je bila slovensčina, ki je dvajset let nismo imeli, katere se je potem človek veselil, ko se je lahko sproščeno pogovarjal z domobranci, ki so se izdajali za partizane.«

Eden prvih in vsekakor najbolj znani ter bodisi literarno kot spominsko že večkrat obdelani primer se nanaša namreč prav na aretacijo člana Mestnega Odbora Osvobodilne Fronte Borisa Pahorja na domu v ul. San Nicolò 13, ko so ga še pred zoro 21. januarja 1944 trije uniformiranci pod vodstvom policista v civilu, sami Slovenci a ne domačini, odvedli na predhodno, »slovensko« zasiljanje »v prvo nadstropje neke stanovanjske hiše v ul. Mercadante«. Zvečer so ga pa že izročili gestapu na trgu Oberdan.

Pahor rad poudarja, da je šlo za ljudi, ki bi jim že po govoricu ni mogel privedi, da so doma na Primorskem. Podatek si velja priklicati v spomin ob primerjavi s pričevanjem hišnice in vratarice gosposkega stanovanjskega poslopja v ul. Rossetti pred policijskimi oblastmi. Opozoriti velja še, da je šlo za Slovenko, ki se je rodila in je odrasla v Sezani in se že odrasla primožila v Trst. Med drugim je povedala, da so se s hčer-

jo in neko stanovalko zadrževale v vrtarnici, ko so ob 20:55 zaslišale več streliv, takoj zatem loputanje z vrati in brž že tudi korake, ki so se spuščali po stopnicah. Tedaj so vse tri planile na stopnišni podest in opazile tri mladeniče v svetlih dežnih plaščih ter z baskovko na glavi.

»Vprašala sem jih, kaj se dogaja, in eden od njih mi je odvrnil: 'zgoraj streljajo'. Besede je izrekel v italijansčini s tujim naglasom. Vtis sem odnesla, da so mladeniči, ki jih nisem mogla dobro razločiti v obraz, ker so si privzdignili zavihke dežnih plaščev, Slovani; vsekakor izključujem, da bi le-ti utegnili biti Tržačani.«

Ni težko si predstavljati, da je slednje pristavila na izrecno zasliševalčevo vabilo, naj po možnosti natančneje določi njihovo poreklo. Vsaj za vrtarkinega redkobesednega sobesednika, če že ne za njegova molčeca pajdaša (a po njenem mnenju tudi zanju ...), smemo torej dovolj zanesljivo trditi, da ni bil ... Šempolajec.

Zgodovinar Boris Mlakar pa je v svojem delu »Domobranstvo na Primorskem« (str. 61-62) že pred več kot 30 leti opozoril na navsezgodnji nastop posebne skupine domobrancev na Primorskem pod vodstvom poročnika Marjana Lavriča na malone samovoljno pobudo Leona Rupnika – saj njegove pristojnosti »prezidenta Ljubljanske pokrajine« niso segale čez rapalsko mejo na Primorskem – in to še preden je Odilo Globočnik sploh zasnoval Slovenski Narodno Varnostni Zbor in smernice zanj poslal polkovniku Kokalju. 15. novembra 1943 je namreč Lavrič privedel iz Ljubljane v Trst 29 domobrancev, ki so bili dodeljeni nemški varnostni policiji.

Mlakar v tej zvezi pojasnjuje, da še »Nemcem ni bilo povsem jasno, kam ti Slovenci spadajo, ali so policisti v ožjem smislu, ali pa pripadajo k SS.« Sredi decembra so Nemci Lavričeve može »dodelili SS-Karstwehr bataljonu, premestili dve desetini v Gradišče [ob Soči], medtem ko je ena [desetina, namreč], pod vodstvom narednika Janeza Špeha ostala v Trstu. [omissis] Sam Rupnik je tedaj potrdil, da ta domobranci odredni bil v nikakršni zvezi niti s Kokaljem niti s štabom domobranstva v Ljubljani, marveč je podrejen le SS-komandi v Trstu.« Rupnik je tudi »v svoji povojni 'pro-memoriji' glede tega omenil, da je Lavričeve domobrance poslal na Primorsko 'po zahtevi načelnika štaba Gruppenführerja Globočnika – gosp. Sturmabfuhrerja Lercha« [Korošca Ernesta

Lercha, spet drugega, pomembnejšega nacističnega nastopa v najnovejšem Magrisovem romanu ...].

O posebni vlogi tržaške skupine domobrancev »pod vodstvom narednika Janeza Špeha« zgovorno priča interni dopis, ki ga je »Poveljnik Slov. Nar. Var. Straž goriške pokrajine« naslovil na polkovnika Antona Kokalja, neposredno Odilo Globočniku podrejenega »Inspektorja SNVZ v Trstu«, 31. V. 1944:

»[omissis] ... Treba je preprečiti delovanje tržaškega Ispettorata [Javne Varnosti, proslule 'bande Collotti'], ki se prav nič ne briga za številne italijanske komuniste, ki hodijo svobodno okoli, preganja pa Slovence [v resnici je Gaetano Collotti imel v moštvu tudi Slovence in ne drži, da bi italijanski borcem prizanašal]. Istočasno pa izpuščajo glavne terence [aktiviste OF v domačem okolju], kot se je to zgodilo v Solkanu in Kobari-du. Goriških terencev, katerih imenik smo predložili pred 4 tedni [očitno Collottijev konec aprila], pa še sedaj niso zaprli.

Treba je izposlovati, da bo policijski vod SNVZ imel dostop in vpogled v akcijo SD [nemške Sicherheitsdienst, varnostno-obveščevalne službe] po deželi. Dobro bi bilo, če bi se tudi pri SD v Gorici ustanovila taka grupa, kot je bila Špehova v Trstu.»

Res škoda, da ta raziskovalna sled v robidovju slovenskega sodelovanja z okupatorjem na Tržaškem, ki jo je zgodovinar Boris Mlakar že davno izsledil in ponudil, še ni doslej zamakala mlajšega, neobremenjenega rodu zgodovinarjev; kajpak zlasti takih, ki bi se z obvladovanjem nemščine znali ročno okreniti med svežnji ohranjenih nacističnih arhivov.

Daničini mami gospe Emi Colja (ne pa očetu) je bilo z mučnim pričevanjem pred političnim uradom kvesture in pred preiskovalnim sodnikom priznaneseno. Pač pa premore Odsek za Zgodovino in Etnografijo pri Narodni in Študijski Knjižnici v Trstu njeono dokaj zanimivo pričevanje, ki ga je 12. januarja 1959 zapisala zgodovinarica Milica Kacin Wohinz. Ni mi znano, da bi ga kdo doslej pri svojih raziskavah o trojnem umoru kdaj navajal, zato ne bo odveč, če bralca z njim seznanim vsaj v delu, ki se nanaša na žaloigro v ul. Rossetti:

»Stanko je bil tri tedne doma, nato sta se z Danico pripravljala na odhod v partizane, toda so ju 10. marca 1944, dva dni pred nameranim odhodom, umorili na domu.

K zetu so prihajali domobranci, da bi ga pridobili na svojo stran, prihajal je n. pr. neki Jazbec [z istimi nameni se je dr. Ernest Jazbec kaka 2 meseca prej sukal tudi okrog Borisa Pahorja, dokler niso slovenskega pisatelja slovenski gestapovski pomagači odvedli zdoma], ki je kasneje v Dahau [sic] umrl. Hči je verjetno imela med znanci nekoga, ki je delal na dve strani, od tod je prišla provokacija. Neki Hravar [pravilno Leo Wolfgang Harrauer, partizanski dezertir in SS-ovski pomožni policist, krivec padca desetih tržaških ilegalcev OF, rojen v Ljubljani 16. 06. 1914, umrl v Trstu v ul. Perarolo v Barkovljah pod partizanskimi strelji 23. 01. 1945] je bil najprej v partizanih nato pa je v Trstu izdajal, meni se zdi, da je bil morda on kriv. 10. marca je bil Stanko pri nas na večerji z nekim znancem [doslej povsem prezrt podatek; res škoda, da ni zasliševalka pri njem kaj bolj vztrajala], Danica pa ni prišla na večerjo. Ob osmih zvečer je odšel in je rekel, da ima sestanek z nekim profesorjem Zajcem [o dolžini Vukovega znanstva z dr. Zajcem se pričevanji vdove pred policijo in pred pisateljem Tomizzo razhajata, kar seveda ne preseneča, zastavlja pa dodatna vprašanja]. Ob deveti uri zvonil pri nas telefon, vratarica hiše, kjer sta stanovala Stanko in Danica je vprašala, če imamo mi ključ od njunega stanovanja, povedala je, da je slišala strelje v stanovanju. Mene niso pustili vstopiti, vendar sem vdrla v sobo, nudil se mi je strašen prizor, vsi trije z Zajcem vred so ležali mrtvi na tleh ob polni razsvetljavi svetilke [za Zajca podatek ne drži; zgrudil se je iz sedečega v ležeči položaj čez dve sosednji stolici ob jedilni mizi]. Vratarica je povedala, da so šli k njim trije moški, nato so se zaslišali strelji, moški pa

so bežali po stopnicah in odgovorili, da so streljali nanje. To je bila »črna roka«, komisar policije je rekel, da bodo morilce izsledili vendar se to ni zgodilo.»

Zanimivo in prav tako doslej spregledano pa je tudi pričevanje partizanske učiteljice Anice Božič – »Urške« (Daničine prijateljice, po letih vrstnica Borisa Pahorja, živi v Kopru) v zapisu Draga Pahorja 31. 1. 1976 (hrani OZE NŠK Trst, op. RK):

»Nekaj dni pred tragedijo je Urška bila poslana s Pivke k Vuku s pozivom, da pride čimprej z ženo na Pivko, ker da je v Trstu izpostavljen veliki nevarnosti: Danici je bilo ponujeno mesto učiteljice na Bujah 'kjer bi bila dobro skrita in na varnem'. Med Urškinim obiskom je Vuk sprejel v obisk nekega moškega, s katerim je imel v sosedni sobi ostro razpravo. Po obisku je bil Vuk vidno razburjen. Urški je dejal, da se bo pozivu odzval in da je za OF, a da ne pojde na Pivko, temveč na Kras.

Ema Tomažič

Urška se je spoznala s Tomažičevimi že prej in je nekoč spala tudi pri njih.»

Le slaba dva tedna po umoru je Oblastni Komite KPS za Primorsko Slovenijo 23. marca 1944 naložil Okrožnemu Komitetu KPS za Trst v povsem internem, torej slehernih propagandnih ali kakršnihkoli zavajajočih namenov prostem dopisu, sledeče (podčrtava v izvirniku):

»Umor dr. Stanka Vuka in njegove žene nas opominja, da je bela garda pripravljena na vse zločine, da onemogoči delo ljudem, ki delujejo v Osvobodilni fronti. To nam nalaga dolžnost, da take ljudi posebno zavarujemo!

Zato vam naročamo, da takoj preko Okrožnega odbora OF stopite v stik s tovarišem Č. [Čermelj Lavom?], ki prevaja za vas sklepe AVNOJ-a, in s tovarišem F. [Ferfoljo Josipom], ki ga njegovi krogi med sabo imenujejo Očka, ter ju povabite na osvojenem ozemlje. Spročite jima, da ju vabi POOF [Pokrajinski Odbor Osvobodilne Fronte] v želji, da postaneta njegova člana. Resno pa ju opozorite tudi na nevarnosti, ki jima groze.

Nemudoma stopite v stik tudi z dr. A. K. [tigravcem Angelom Kukanjo], ki se je baje te dni vrnil iz [dolgoletnega] zapor. Spročite nam, kakšen vtis ste dobili iz razgovora z njim. Zanima nas, ali bi bil pripravljen tudi on priti na osvojenem ozemlje in ali je njegov ugled med trškimi Slovenci tako velik, da bi njegov podpis imel kako veljavo. V razgovoru z njim se sklicujte na tov. Toma [Brejca].»

Vse kaže, da so si slovenski komunisti in partizanski varnostniki v Trstu šteli zločin v ul. Rossetti v zares pekoč poraz, še več, v naravnost šolski primer nezadostne čuječnosti, ki naj bi se – bog ne daj – ne ponovil pri še kateri od osebnosti, s katerimi si je KP v tistem posebnem kočljivem obdobju še posebej prizadevala izpričati na Primorskem politično širino Osvobodilne Fronte.

Bralec, ki je količkaj sledil časopisnim praskam, ki jih je v zadnjih dveh letih sprožil nekaj zapisov ob 70. obletnici poboja v ul. Rossetti, je najbrž opazil, da sem se kar se le da ognil obravnavi vloge njegove ljubljanske žrtve. Pa ni, da bi si o njej ne bilo mogoče na osnovi še neobjavljenih a dostopnih podatkov zamisliti nekaj med seboj tudi protislovnih domnev. A kot je iz zapisanega razvidno, neodgovorjenih vprašanj v zvezi z obravnavano temo ne bo tako kmalu zmanjkalo. Prav bo, da si nad njimi zavaha rokave tudi mlajši rod zgodovinarjev.

(Konec)